

Pactistes des de quan? Les arrels del concepte de «pactisme» en la historiografia catalana i l'obra de Jaume Vicens Vives

Vicent Baydal Sala
Universitat Pompeu Fabra

Let me say one thing. I am a Catalan, today a province of Spain. But what has been Catalonia? Catalonia has been the greatest nation in the world. I will tell you why. Catalonia has had the first Parliament, much before England. Catalonia had the beginning of the UN.

Aquestes paraules foren pronunciades pel violoncel·lista Pau Casals el 24 d'octubre de 1971 a Nova York, en l'acte en què li fou atorgada la Medalla de la Pau de les Nacions Unides (Harrington, 26). Mostren que el seu profund sentiment nacional català estava lligat a una idea motriu: Catalunya era una gran nació, la més gran, perquè era el bressol de les institucions parlamentàries que garantien la llibertat i la pau. És, sens dubte, una imatge molt poderosa i bella com a mite fundacional d'una nació. Tant que ha impregnat per complet la consciència que tenen la major part de nacionalistes catalans de l'esdevenir històric de Catalunya al llarg dels segles. No és debades, per exemple, que el comissari de la Generalitat per a la commemoració de l'any 1714, el periodista Miquel Calçada, justificà el conjunt d'activitats programades de la següent manera:

Com ja és força conegut, l'any 2014 Catalunya commemorarà el tricentenari de la pèrdua de les seves constitucions i, en un sentit més ampli, de les seves llibertats. Fins aleshores, l'organització sociopolítica havia estat d'arrel clarament pactista. Pactista en el bon sentit de la paraula. Paccionar, pactar era la manera com s'establien els capítols i actes de cort en general. Es tractava d'un acord entre iguals i no pas d'una cessió de la part més feble davant la més forta. Amb tot, no érem els únics que gaudíem d'aquest sistema. Altres territoris europeus compartien la mateixa noció administrativa de la societat. Territoris com ara els Països Baixos o la Gran Bretanya s'havien anat configurant al llarg de l'edat mitjana de manera diferent d'altres regnes on el rei regnava efectivament, sovint per mitjà de "pragmàtiques", com a Castella, sense haver de posar-se d'acord amb ningú. La noció d'un entramat institucional en certa manera "garantista" o, si es vol, proto-constitucional, propi i natural de Catalunya, era perfectament coneguda pels nostres compatriotes d'aquella època (Calçada).

El plantejament és ací molt més desenvolupat, però inspirat, al cap i a la fi, en la mateixa clau interpretativa: la tradició catalana era la de la llibertat, que havia menat a una organització política pactista, netament diferent de la de Castella i només comparable a la dels sistemes parlamentaris més avançats de l'època. Aquesta dicotomia, catalans adalids de la llibertat política i castellans autoritaris, casa molt bé amb els anhels d'autodeterminació i independència del nacionalisme català, per la qual cosa aquest ha tendit a aplicar-la a qualsevol moment històric, encara que de vegades no hi haja excessius fonaments per a fer-ho.

Evidentment, però, aquesta metanarrativa no l'han bastida ni Casals ni Calçada, sinó

· Aquesta és una versió extensa i en llengua original d'un altre article de Vicent Baydal (2015).

la tradició intel·lectual que ha vehiculat el catalanisme els darrers dos segles, el període durant el qual l'encaix entre Catalunya i Espanya s'ha plantejat en termes de construcció nacional contemporània (Fradera). En aquest sentit, la noció de pactisme, amb totes les seues implicacions, ha estat transcendental a l'hora de consolidar i expandir aquella visió, no només dins del nacionalisme català, sinó també en el conjunt d'estudis històrics i jurídics, raó per la qual resulta més que convenient conèixer els orígens de la seua formació. És, de fet, l'objectiu primordial del present article, a través de l'anàlisi d'alguns dels principals autors catalans que tractaren la qüestió, des de Capmany fins a Vicens Vives, que, com intuï Rafael D. García Pérez (26-27), fou el creador del concepte de "pactisme" tal com el coneixem en l'actualitat.

1. La tradició prèvia a la Guerra Civil (1810-1936)

Durant aquest període cap autor emprà el mot "pactisme" per a referir-se a l'organització política de Catalunya o la Corona d'Aragó, però sí que anaren perfilant-se una sèrie de llocs comuns que, al compàs del bastiment progressiu del regionalisme i el nacionalisme catalans, consolidaren una consciència històrica particular vinculada a la idea de llibertat, pacte i, fins i tot, democràcia *avant la lettre*. Així, hem dividit aquest lapse en tres etapes diferents, en funció de la relació canviant entre les circumstàncies polítiques, els plantejaments nacionals i la historiografia.

1.1. La construcció de l'Estat liberal (1808-1876)

Com és ben sabut, la convocatòria de Corts per part de la Junta Suprema Central que havia assumit el poder durant l'ocupació napoleònica d'Espanya encetà un intensíssim debat polític que desembocà en la promulgació de la Constitució de Cadis de 1812, revocada per Ferran VII el 1814 i tornada a aplicar durant el trienni liberal de 1820-1823. Entre les moltes opinions particulars existents dins del liberalisme, es dibuixaren dues postures principals: la dels revolucionaris o exaltats, partidaris d'una nació compacta i sobirana, amb un poder constituent real que garantís l'exercici de la "llibertat" per part del "poble", i la dels conservadors o moderats, defensors de l'estamentalisme i la restauració de les "constitucions històriques" espanyoles, que, segons la seua concepció, eren les que havien garantit en algun moment la "llibertat", en assegurar un repartiment de poders equilibrat (Portillo). Aquesta diferenciació orientava també una mirada diversa al passat: els primers, admiradors del model francès, cercaven els moments en què el poble espanyol havia exercit la sobirania de forma col·lectiva, com en època dels visigots, o s'havia enfrontat mitjançant revoltes amb el despotisme monàrquic, mentre que els segons, inspirats en el model anglès, tractaven de donar a conèixer els sistemes parlamentaris que havien funcionat durant més temps i en representació de tots els estaments a la Monarquia Hispànica, és a dir, els de la Corona d'Aragó i Navarra (Roca).

Així les coses, els exaltats privilegiaren, a nivell general, dos episodis històrics concrets: la revolta castellana dels Comenars de 1520-1521 i la dels aragonesos de 1591. No obstant això, també hi hagué adaptacions regionals d'aquesta visió, de manera que en un diari liberal de Barcelona, el 1822, un autor reivindicava que l'amor connatural dels catalans a la llibertat s'havia manifestat en nombrosos alçaments al llarg de la història:

¿Y qué diremos de las varias revoluciones y guerras intestinas que en la mayor parte de los siglos han afligido la antigua Cataluña con el objeto de mantener sus derechos? Los catalanes jamás han peleado por las cadenas: sus esfuerzos se han dirigido siempre a mejorar su situación política, a conservar sus libertades patrias y a sostener la dignidad de hombres libres. El título de rebeldes con que

quiso mofarlos y oprimirlos el orgullo de los tiranos convence a lo más que el genio catalán ha suspirado siempre por la libertad en todas las épocas y edades (Roca, 230).

Precisament poc abans s'havia publicat de manera pòstuma *Práctica y estilo de celebrar Cortes* (1821), l'obra que Antoni de Capmany, un dels principals representants del liberalisme conservador català, havia preparat en el context de les Corts de Cadis. En ella explicava la història i funcionament dels sistemes polítics de la Corona d'Aragó i els mostrava com a models de llibertat constitucional que havien estat eliminats per l'autoritarisme monàrquic: “perseveró invulnerable hasta que las armas de Felipe II en Aragón, y las de Felipe IV en Cataluña, intentaron darle algunos asaltos; y últimamente, las de Felipe V la derribaron con mayor poder” (Capmany 1821, VI). Per tractar la qüestió, bevia dels cronistes i juristes que havien teoritzat sobre els parlaments propis entre els segles XV i XVII, com Jerónimo Blancas i Jerónimo Martel a l'Aragó, Pere Belluga i Llorenç Mateu a València, o Jaume Callís, Tomàs Mieres, Narcís de Santdionís, Antoni Olibà, Lluís de Peguera, Gabriel Berard i Acaci de Ripoll a Catalunya, que era el territori més extensament tractat.

Així, a partir de les reflexions i comentaris d'aquells autors antics, Capmany destacava dos aspectes que es repetirien en estudis posteriors: el caràcter paccionat – entre el rei i els estaments– de les lleis que s'aprovaven i el debat sobre l'antiguitat de les Corts, en el qual seguia l'opinió d'Olibà, per a qui les primeres plenament representatives s'havien de situar en l'any 1228 o, amb més seguretat, el 1283. Quant a Castella, Capmany indicava que no hi havia cap tractat antic “que nos instruya sobre el origen, constitución, ni forma legal ó consuetudinaria de la celebracion de sus Córtes”, però que des d'època de Carles I els prelats i nobles n'havien quedat fora, per la qual cosa “la autoridad de los Reyes halló menos obstáculos para subir á un poder absoluto” (Capmany 1821, 3 i 128).

Aquests interessos historiogràfics diversos dins del liberalisme prompte deixaren de ser antagonics i, a més a més, s'imbricaren amb la tasca intel·lectual de caire regional, de manera que uns treballs començaren a influir sobre els altres, independentment de la posició ideològica de cada autor. Una de les principals obres d'aquesta primera meitat del segle XIX, *Los Condes de Barcelona vindicados* (1836) de Pròsper de Bofarull, fou publicada quan el nou Estat liberal tractava de consolidar-se, però havia estat començada durant el període absolutista de Ferran VII (Grau). En línia amb això i amb l'objectiu principal de l'obra –establir la seqüència cronològica i genealògica dels monarques catalans–, l'arxiver no feia reflexions específiques sobre les preteses llibertats medievals, però donava carta de naturalesa a les Corts catalanes des del segle XI en considerar que els Usatges –basant-se en l'opinió del jurista català del segle XV Jaume Marquilles– havien estat “sancionados en las córtes o asamblea de 1068” (Bofarull, 15).

La mateixa idea fou recollida de manera explícita en la *Historia de España* (1841) del liberal moderat Joan Cortada, qui igualment vinculava la promulgació dels Usatges a les primeres Corts catalanes que hi esmentava. De fet, també parlava de les Corts castellanes des del mateix segle XI, sense fer una especial diferenciació en aquest sentit entre les Corones de Castella, Aragó i Navarra. Segons hi deia, el conjunt d'Espanya era precursor del sistema parlamentari, que s'havia consolidat en el segle XII, “cuando la Francia, la Inglaterra, la Italia y casi puede decirse toda Europa no habían soñado siquiera en instituciones libres.” Amb tot, l'actitud dels monarques i el fanatisme de l'Església havien acabat amb aquell estat de coses, abans en Castella –“en tiempo de los comuneros”– (Cortada 1841, 352, 370, 404 i 452-455).

Tanmateix, aquest intent per vertebrar un relat nacional comú es veié prompte modificat per la influència i difusió de les obres de Víctor Balaguer, un lletraferit romàntic de tendència progressista i federalista, que esdevingué un dels principals impulsors de la Renaixença literària de la llengua catalana. El mateix any en què era nomenat cronista de Barcelona començava a impartir unes lliçons a la Societat Filharmònica i Literària de la ciutat que acabaren sent publicades l'any següent amb el títol de *Bellezas de la historia de Cataluña* (1853) (Cuccu). El primer que hi remarcava era la necessitat d'impulsar els estudis propis, ja que la història catalana restava “criminalmente desconocida”, un fet, val a dir, per al qual s'estava començant a posar remei mitjançant les successives edicions de documents inèdits de l'Arxiu de la Corona d'Aragó iniciades el 1849, entre les quals hi havia els processos de Corts catalanes.

D'una altra banda, Balaguer feia una aferrissada associació entre els catalans, les seues llibertats i el seu antic sistema jurídic i polític: “la libertad civil y la libertad política no son, nó, para los catalanes, una conquista de los tiempos modernos; aun mas, nunca podrán ser para ellos tan amplias y estensas como han sido ya.” Novament fixava en la promulgació dels Usatges del segle XI el punt de partida de la llibertat catalana, però en aquesta ocasió, reprenent les fonts emprades per Capmany, endarreriria l'inici de les Corts fins a Jaume I, que s'havia recolzat en “las municipalidades”, és a dir, en el poble, i Pere el Gran, que el 1283 havia presidit les primeres Corts amb representació estamental consolidada: “instituyó un parlamento nacional” (Balaguer 1853, 3, 9 i 12). Tot plegat, això particularitzava no ja la història espanyola, sinó exclusivament la catalana –o, si més no, la catalanoaragonesa:

En el siglo XIX, cuando las asambleas nacionales son uno de los vitales elementos de todo gobierno ilustrado, muchos saben apenas que en el fondo de la Europa meridional, en un rincon de la tierra y en el siglo XIII, existia ya una de estas asambleas á la cabeza de un pueblo que podia no ser numeroso, pero que era valiente (Balaguer 1853, 12).

Aquella precocitat i estima per la llibertat anava unida a l'esperit del poble: “el catalan era el fiel observador de sus leyes, el defensor adicto de sus instituciones políticas, el campeón decidido de sus privilegios y franquicias” (Balaguer 1853, 14). En correspondència, els monarques respectaven sempre les lleis, ja que així ho havien jurat a l'inici de cada regnat. Segons desenvolupava el mateix Balaguer uns pocs anys després: “la libertad estaba asegurada porque era hija de un pacto, de un contrato entre el rey y el pueblo. Cataluña no reconoció nunca á un rey absoluto, sino á un rey condicional” (Balaguer 1858, 215). La paraula “pacte”, com en època de Capmany, tornava a aparèixer tot seguint la terminologia que empraven els juristes antics. Andreu Bosch (511-534), per exemple, recollia en el segle XVII opinions anteriors que parlaven de “dret paccionat” per a referir-se tant a les lleis i privilegis aprovats en Corts com a una pretesa tria del sobirà en temps altomedievals: “se diu ab veritat que tenim rey per elecció ab convenció y pacte, y de aquí venir-nos gobernar per lleys convencionales y paccionades” (Bosch, 162). Així, cada vegada que els monarques vulneraven aquest pacte expressat en la legislació el poble reaccionava exigint el compliment de les lleis, com havia succeït, segons apuntava Balaguer, en l'episodi de Fiveller de 1416 o en la guerra civil de 1462-1472 (Balaguer 1853, 14).

Aquest gir regionalista seria recollit molt poc després pel mateix Joan Cortada, que en el context de l'enorme quantitat de literatura generada per la guerra d'Àfrica de 1859 –considerada una de les fites inicials del procés de construcció del discurs catalanista (Fontana 1994)– publicà una vintena d'articles en el diari *El Telégrafo*, compilats l'any següent en el llibre *Cataluña y los catalanes* (1860). En ell també justificava les revoltes

passades, dels segles XV a XVIII, en l'abrandada defensa dels catalans i aragonesos de "sus libertades contra todo género de tiranías", afegint en aquest cas un matís d'ordre i moderació: "los reyes y los pueblos pueden vivir en íntimo acuerdo respetando cada cual los derechos y los fueros del otro, a condición empero de no faltar tampoco a sus deberes." Altrament, en un dels articles, dedicat a les virtuts dels catalans, els feia pioners de nombrosos aspectes civilitzadors: "no sólo ha sido Cataluña la maestra de los españoles, sino que la Europa entera le ha debido muchos conocimientos, y ha imitado sus obras, y seguido sus pisadas." Així, específicament en el camp de la legislació, els Usatges havien estat el primer codi consuetudinari europeu, el Consolat de Mar havia estat un referent en l'ordre mercantil i les lleis promulgades en el segle XIII havien promogut l'expansió marítima dels catalans durant els segles baixmedievals –la *Navigation Ordinance* anglesa de 1651 no era més "que una copia de la disposición dictada por Jaime el Conquistador en 1227" (Cortada 1860, 15, 30 i 39). Igualment, Catalunya també havia estat pionera en el sistema parlamentari liberal:

Puesto que de Inglaterra hablamos, nos permitirán nuestros lectores cuatro palabras. En el día están, digamoslo así, en moda los gobiernos monárquico-representativos, y no puede dudarse que Inglaterra es uno de los países en donde está mejor entendido y mejor practicado [...] Reconocemos esta verdad y la consignamos con gusto: mas no con otro tanto oímos y leemos diariamente hablar de eso mismo, e invocar de continuo ese modelo, mientras o se ignora o se finge ignorar que también en esto es anterior y más perfecta Cataluña. Sentimos pues que cuanto de esta materia se trata no se saque a colación el antiguo y perfectísimo gobierno representativo de Cataluña (Cortada 1860, 39).

Segons hi deia, a Anglaterra no s'havia assolit la representació nacional fins a 1264, quan a Catalunya els tres estaments ja s'havien reunit en Corts per a rebre el jurament dels monarques en el moment de l'entronització o per a negociar ajudes fiscals, com les de la reunió de 1228 per a la conquesta de Mallorca –la mateixa data que ja indicava Capmany tot seguint Olibà. Aquest era un model, a més a més, totalment comparable al liberalisme contemporani: "en orden al mecanismo y organización de nuestro antiguo gobierno representativo, nuestros mayores nada tenían que envidiar a la Inglaterra moderna, y claro está que nada pudieron aprender de ella, porque eran mucho más antiguos." En conseqüència, advocava per donar primacia al cas català sobre l'anglès: "cítese en buena hora Inglaterra porque lo merece, mas se nos figura que el amor propio y el amor nacional aconsejan citar lo de casa con preferencia a lo extranjero" (Cortada 1860, 40).

El guant fou recollit d'immediat per Víctor Balaguer, que en la seua *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* (1860-1864), la primera que es feia en època contemporània, indicava que el Principat havia gaudit durant sis segles d'una "libertad constitucional, como no la tiene mejor la misma Inglaterra que pasa por ser el templo de la libertad constitucional en Europa" (Balaguer 1860, 13).

Un poc més endavant, en *Memorias de un constituyente* (1872), Balaguer recordava que els grans models parlamentaris, "tal vez, y sin tal vez, nacieron de haberse inspirado en las antiguas Córtes de las nacionalidades ibéricas." Els mateixos diputats de Cadis, segons interpretava, s'havien inspirat en "las antiguas Constituciones de las nacionalidades ibéricas", tot i que no havien sabut aplicar-les en profunditat, en obviar els preceptes més importants que podien mantenir la potestat reial "dentro de sus límites jurisdiccionales" (Balaguer 1872, 6, 8 i 9). En tot cas, quan deia ibèriques volia dir de la Corona d'Aragó, ja que únicament feia referència explícita als aragonesos i els catalans, per als quals tornava a desenvolupar el mateix esquema que ja havia dibuixat una

vintena d'anys abans. Sobre la base de la bona relació entre el sobirà i els súbdits que marcaven els Usatges, el 1283 s'havien consagrat la representativitat parlamentària nacional i el dret paccionat. Des d'aleshores, tant el rei com el regne havien respectat el pacte mutu que els lligava i només quan el primer l'havia conculcat els catalans, amants de la seua llibertat, s'havien revoltat:

No ha existido jamás ningún país en que tan terminantemente consignado y reconocido estuviese el derecho de la soberanía nacional. Si alguna vez, que pocas fueron, en la época del constitucionalismo catalan, el monarca quebrantaba su solemne juramento de guardar y hacer guardar las leyes, faltando de este modo al pacto, las Córtes, si no bastaban las respetuosas y repetidas súplicas y manifestaciones que hacian para volver al buen camino al extraviado príncipe, no vacilaban entónces en ponerse á la cabeza del país, en aclamar á otro por conde de Barcelona, y en jurarle fidelidad, despues de haber él jurado las leyes, Constituciones y libertades (Balaguer 1872, 61).

Així havia passat no només en el segle XV, amb la guerra civil, sinó també, com ja havia indicat Cortada, en el XVII i el XVIII, amb les guerres dels Segadors i de Successió. Tot plegat, des de l'inici de l'interès pel sistema parlamentari antic de Catalunya el 1808 fins a la dècada de 1870 s'havien anat modelant i consolidant dues imatges principals: d'una banda, havia estat un model pròpiament liberal mentre el pacte que el sustentava havia estat respectat per part dels governants i, d'una altra banda, era el més antic conegut, més encara que el d'Anglaterra, arquetip del parlamentarisme. A més a més, també s'havia produït un progressiu distanciament respecte a la història castellana a mesura que s'aprofundia en la catalana.

Així, tots aquests elements acabaren plasmant-se de manera global en *Las Cortes catalanas* (1876), la primera anàlisi exhaustiva de la institució, preparada per Josep Coroleu i Josep Pella, dos liberals inicialment de tendència progressista que anaren moderant-se després de l'experiència revolucionària de 1868-1874 i acabaren concentrant els seus esforços en la causa regionalista (sobre la seua trajectòria, vegeu Cattini i Costa). Hi recollien no només les obres historiogràfiques que s'havien publicat durant el segle XIX, sinó també una nòmina molt més àmplia de juristes antics que la tinguda en compte fins aleshores, incloent-hi noms com els de Guillem de Vallseca, Jaume Marquilles, Jaume Càncer, Joan de Socarrats, Miquel Sarrovira, Andreu Bosch, Francesc de Gilabert, Joan Pere Fontanella i Joan Pau Xammar. A més a més, hi afegien nombrosos documents d'arxiu que reforçaven la seua interpretació liberal de "la perdida tradición política de Cataluña." La seua intenció era recordar les Corts catalanes, puix que havien estat la institució "que mas poderío y libertad proporcionó á nuestros antepasados", cosa que encara podia servir d'exemple o al·licient, atés que "inmortal es el espíritu de los pueblos" (Coroleu & Pella 1876, IX-X).

D'aquesta manera, amb un desplegament molt més minucios que el dels autors anteriors, Coroleu i Pella fixaven definitivament la reunió de 1283 com el punt d'inici de tota l'estructura vehiculada per les celebracions de Corts: "estableció una relació política, un contacto íntimo, un pacto bilateral entre el Trono y la Nación entera, creando con ello todo ese sistema de gobierno que hoy llamamos representativo." A partir d'aquest moment la "nació" assolí la facultat legislativa compartida amb el rei – el "dret paccionat" – i la perpetuava a través de la periodicitat anual de les sessions parlamentàries: "no conocemos ninguna legislación que en tan remota época haya fijado cuándo debían reunirse los representantes de la Nación para tratar con el Trono de los altos intereses del Estado." Aquesta obligació teòrica del monarca, posteriorment modificada a una reunió cada tres anys, era, en definitiva, "la base de las libertades y el

esplendor de un pueblo.” Segons aquests autors, a més a més, el sistema era sempre respectat: “en Cataluña las leyes que garantizaban sus grandes libertades tenían por fundamento un pacto bilateral, por cuya observancia velaron siempre eficazmente las Cortes, exigiendo y logrando su puntual observancia” (Coroleu & Pella 1876, 26, 32, 38 i 144). Un mètode eminentment polític de garantir la llibertat, que diferenciava els catalans dels anglesos, ja que aquests havien hagut de conquerir la seua llibertat a través de guerres constants amb els reis.

No debades, l’obra dedicava apartats sencers a comparar la “llibertat constitucional” de Catalunya amb la d’Anglaterra, un focus d’atenció que, com hem vist, sorgia de les indicacions fetes per Joan Cortada i Víctor Balaguer uns anys abans. Així, no només els preceptes de les Corts de 1283 que garantien el funcionament d’un sistema parlamentari representatiu eren anteriors a Catalunya, sinó que també ho eren, fins a 147 anys, els Usatges, origen de les llibertats catalanes, respecte a la Carta Magna, “base del constitucionalismo inglés”, o l’*habeas corpus*, que s’havia instituït a terres catalanes 42 anys abans, i el compromís reial a no imposar tributs sense consentiment parlamentari, 13 anys abans (Coroleu & Pella 1876, 137-141). En definitiva, l’obra de Coroleu i Pella demostrava, pretesament de manera científica, la primacia, tant en quantitat com en qualitat, de la llibertat política de Catalunya respecte a la d’Anglaterra, una visió que passà a formar part de l’imaginari col·lectiu catalanista, com hem advertit a l’inici del text a través de l’exemple de Pau Casals –que nasqué aquell mateix any de 1876.

En la popularització d’aquesta percepció també tingué un paper important l’obra *Los fueros de Cataluña* (1878), preparada pel mateix tàndem Coroleu-Pella, en què sistematitzaven temàticament, a manera de codi constitucional modern, les disposicions catalanes antigues que es podien interpretar en un sentit liberal. Hi deien, per exemple, que la “Constitución de Cataluña” era “un conjunto de leyes paccionadas y no carta otorgada por el Trono como en otras naciones”, i que el seu govern no havia estat “una verdadera “Monarquía”, sino un “Principado”, que es decir “gobierno libre” en el lenguaje político de la edad media” (Coroleu & Pella 1878, 3). Ultra això, seguint l’estela regionalista, també aprofundien les distàncies amb Castella, on, segons deien, fins a 1387 no s’havien celebrat Corts i aquestes havien estat sempre molt febles, ni tan sols amb facultat legislativa. Tot plegat, mentre que a Castella el rei podia actuar pràcticament a voluntat, Catalunya, en canvi, havia estat una “monarquía limitada”, unes observacions que el catalanisme posterior continuaria aprofundint en paral·lel al seu mateix creixement (Coroleu & Pella 1878, 32 i 145).

1.2. L’eclosió del nacionalisme català (1876-1931)

Les dues darreres dècades del segle XIX són considerades les del sorgiment del catalanisme polític, articulades en primera instància entorn dels dos primers Congressos Catalanistes del 1880 i el 1883, en què sota el lideratge de Valentí Almirall, un republicà federalista, s’intentaren agrupar totes les sensibilitats favorables a la descentralització i l’afirmació del fet català. Més endavant, els sectors conservadors se n’escindiren formant la Lliga de Catalunya i la Unió Catalanista, que fou la promotora de les Bases per a la Constitució Regional Catalana del 1892. Aquestes darreres bevien clarament dels estudis històrics i jurídics sobre l’organització política antiga de Catalunya i en la seua elaboració participaren personatges com Antoni Aulèstia, Josep Torras i Bages o Enric Prat de la Riba. Finalment, el 1901 es creà la Lliga Regionalista, un partit conservador amb suports de la burgesia catalana, que assolí aquell mateix any una destacada victòria en les eleccions legislatives, bo i donant peu a un període en què el catalanisme polític, ja amb plantejaments nacionalistes, començà a esdevenir hegemònic fins a la fi de la guerra civil l’any 1939 (Termes).

En aquest context –en què totes les obres que analitzarem foren ja escrites en català– trobem un aprofundiment en els tòpics construïts durant el període anterior, ja siga des de la historiografia o des d'interpretacions eminentment polítiques i filosòfiques. De fet, la primera gran obra d'aquest període, *Lo catalanisme* (1886) de l'esmentat advocat i polític Valentí Almirall, destinada a justificar el regionalisme i proposar la creació d'una república catalana federada a Espanya, s'iniciava remarcant l'enorme importància que havien tingut la Renaixença literària i el desenvolupament d'una historiografia pròpia en l'aparició d'aquell mateix moviment: “Espanya ja no es sols la terra del Cid y de Guzmán, sino que al costat de las grans figuras castellanas s'alsan las no menys gran aragonesas [de la Corona d'Aragó] y de las demás regions” (Almirall, 13).

D'una altra banda, les diferències històriques i de model polític eren per a Almirall el reflex d'una neta distinció entre el caràcter del poble castellà i el del poble català que, al capdavall, esdevenia clau en la seua reivindicació política. Els castellans, simbolitzats en la figura del Quixot, eren la “genuina expressió del idealisme, apoyat en lo més inconstant afany d'abstraccions”, una manera de ser que en el terreny polític conduïa a “l'autoritarisme” i al predomini de l'oligarquia “en tots los periodos de la historia.” Aquestes eren algunes de les raons per les quals “avuy la gent castellana, considerada tant en son conjunt ó formant poble, com individualment, está completament decayguda y degenerada” (Almirall, 27 i 41).

La consideració del poble castellà, a més a més, era completament antagònica a la de l'anglès: “no tindriam cap reparo en col·locarlo en un dels extrems de la escala, qual altre extrem ocupés la gent anglo-saxona”, la millor representant del sentit pràctic individualista i del federalisme en la seua tasca imperial. Per contra, d'alguna manera hi havia una correlació entre anglesos i catalans, ja que aquests darrers eren igualment analítics, sobris i reflexius, és a dir, “lo revers de la medalla del genuhi castellà” (Almirall, 27 i 54). No debades, aquest esperit diferenciat que havia guiat l'acció de les Corones de Castella i d'Aragó era a la base de la seua trajectòria històrica diversa:

Al costat de la política castellana, que pe'l caràcter del poble que la dirigia devia ser absorbent y dominadora, basantse no mes que en la imposició y la conquesta, se desenrotllava la política aragonesa, que conduhida per uns pobles de temperament lliure, debia ser menys brillant pero molt més sòlida, basantse no en la unitat despòtica que pot produhir la forsa, sino en la unió expontánea que fa naixer la mútua conveniencia (Almirall, 14).

Era també per això que la unió d'ambdues Corones havia provocat un efecte fatal sobre els catalans: “fernos olvidar los ideals de llibertat y particularisme en que's basava la política aragonesa.” Si s'hagués perseverat en aquests principis, basats en la Confederació com a model d'Estat i en un cos de lleis que impulsava la llibertat civil i el foment del comerç, s'hauria mantingut una prosperitat constant i s'hauria evitat “caure en las urpas del autoritarisme, que asseca tot lo que besa ab sa mortífera alenada.” És més, s'hauria conservat un expansionisme de tipus mercantil, no dominador, a la manera anglesa, i “probablement hauriam precedit a Inglaterra en la via d'establir colonias no pel capritxo de manarlas, sino ab lo propòsit de convertirlas en pobles autònoms” (Almirall, 59, 60 i 61).

Aquesta visió recollia influències de Capmany, que ja a finals del segle XVIII havia insistit en el paper mercantil i civilitzador de la ciutat de Barcelona a la Mediterrània, una idea també destacada posteriorment per Víctor Balaguer (Capmany 1779-1792; Balaguer 1853; Sabaté). Veiem, doncs, com els llocs comuns que s'havien anat establint amb anterioritat s'imbricaven amb la reivindicació política regionalista: es contraposava una Castella autoritària, conqueridora, centralista, uniformitzadora i endarrerida a una

Catalunya liberal, mercantil, federal, particularista i avançada, comparable històricament a la primera potència mundial del moment, Anglaterra. Fet i fet, el greuge contra la centralització estatal impulsada des de Madrid esdevenia ara un greuge històric de llarga durada contra Castella:

Ab lo llibre de la historia obert á la má, podem anar á demanar comptes als que han sigut la primera causa de la caiguda. Tals son los agravis que pot alegrar Catalunya, que llegendarian no ja lo catalanisme sino qualsevol altre sentiment més accentuat y enérgich (Almirall, 106).

De més a més, la història catalana, segons la visió que s'havia construït fins aleshores, també oferia un model per a la causa regionalista: “lo que volem es ser lo que fórem.” Calia adaptar el passat a la modernitat –“veurem lo que es aplicable á las Corts d'avuy, y lo mateix farém ab lo Consell de Cent y demás institucions que tan bé esqueyan á la nostra terra”–, però, en qualsevol cas, aquell constituïa el patró bàsic per al projecte polític de futur: “la nostra aspiració es viure en los temps que'ns té destinats la naturalesa, aprofitant las ensenyansas que'ns van deixar com patrimoni los nostres passats quan savian ser lliures” (Almirall, 259 i 260). Així, no fou debades que poc després, com ja hem apuntat, les Bases per a la Constitució Regional Catalana del 1892 tinguessen un caràcter marcadament historicista: “es mantindrà lo temperament expansiu de la nostra legislació antiga, reformant per a posar-les d'acord ab les noves necessitats, les sàvies disposicions que conté respecte dels drets i llibertats dels catalans” (*Bases*).

Aquell mateix any, precisament, el canonge Josep Torras i Bages publicava *La tradició catalana* (1892), una mena de resposta conservadora al catalanisme republicà de Valentí Almirall. En l'obra advocava per un regionalisme de caire tradicionalista, “en virtut de la força natural de les coses”, i tractava de posar en valor el paper de l'Església i del pensament cristià en la tradició intel·lectual de Catalunya, des de Raimon de Penyafort fins a Jaume Balmes. Basant-se en l'encíclica *Libertas*, promulgada per Lleó XIII el 1888, reivindicava que el cristianisme era el veritable origen de “la llibertat civil y política dels pobles”, com demostrava també el fet que la nació anglesa hagués mantingut la llibertat nascuda “sots les amoroses ales de la Santa Mare Iglesia”, mentre que França havia estat “incapaç de donar verdadera llibertat al poble”, puix que havia acabat dominada per “la secta enemiga de Crist” (Torras i Bages, 125).

Així les coses, Torras interpretava des d'un punt de vista cristià la llibertat de la Catalunya històrica, en què “la societat política no's componia d'oprimits y opresors”, segons havien demostrat els recents estudis sobre la qüestió: “gracies al renaxement català, als molts escriptors qui han popularisat la excelencia de la constitució civil y social de Catalunya, avuy dia ningú ignora que la nostra terra fou «la mes liure del mon»” (Torras i Bages, 7-8). Així, en analitzar la *Summa* del dominic Raimon de Penyafort posava de manifest la consagració canònica tant de la doctrina constitucional del pacte entre el príncep i els súbdits com de la limitació del poder del príncep. En comentar l'obra del franciscà Francesc Eiximenis, per la seua banda, conclouia que presentava una “immensa superioritat” respecte a Rousseau, ja que “per ell lo pacte es sols lo dret positiu, no l'origen del dret” i, per tant, les seues doctrines garantien “la natural llibertat, lo bon ordre civil y la edificació social” (Torras i Bages, 516). Igualment, considerava que les nombroses obres jurídiques catalanes rescatades pels autors dels segles moderns conformaven una consistent tradició pàtria en favor de “la llibertat política”, que estava vinculada a l'esperit de l'Església (Torras i Bages, 662).

Tot plegat, doncs, a partir del moment en què quedà afirmat que Catalunya havia estat el bressol de la llibertat, amb estudis específics que així ho indicaven, aquesta idea

fou plenament assumida pels diversos sectors del catalanisme, que la reinterpretaren en funció dels seus interessos polítics divergents. Així es pot constatar en el conjunt de grans obres del període, com la primera *Història de Catalunya* (1887) redactada en català, d'Antoni Aulèstia, o la *Història nacional de Catalunya* (1922-1934) d'Antoni Rovira i Virgili. Tots dos assumien que la llibertat política era inherent a l'organització històrica dels catalans, basada en el respecte mutu entre el governant i els governats. Aulèstia (3 i 290), per exemple, parlava de l'existència d'una "monarquia paccionada" des de les Corts de 1283, mentre que Rovira i Virgili (521) repetia el tòpic de la primacia de les llibertats catalanes sobre les angleses en referir-se als Usatges: "aquesta carta fonamental de la Catalunya romànica és anterior de més de cent cinquanta anys a la «Magna carta» anglesa."

Açò mateix es pot observar en la monografia de Josep Pella *Llibertats y antich govern de Catalunya* (1905), resultant d'una sèrie de conferències en què no dubtava a qualificar "l'antich Estat Català" de "democràcia." D'una altra banda, la ruptura entre Catalunya i Castella també quedà plenament reflectida en aquestes obres historiogràfiques i altres de caire polític, com el *Compendi de doctrina catalanista* (1894) i *La Nacionalitat catalana* (1906) d'Enric Prat de la Riba, que contribuïren de manera significativa a estendre socialment la marcada contraposició històrica de la qual hem parlat. Seria ja durant l'etapa republicana quan es farien noves aportacions que també acabaren influïent en el concepte de pactisme elaborat més tard per Vicens.

1.3. El període de la Segona República (1931-1936)

Fins a l'inici de la guerra civil, entre els 21 i els 26 anys, Jaume Vicens Vives estigué en plena fase de formació doctoral, que completà l'any 1936 amb la lectura de la seua tesi sobre *Ferran II i la ciutat de Barcelona (1479-1516)*. Per tant, la seua producció acadèmica fou encara minsa, però destacà ja per un precoç contacte amb la docència universitària –com a ajudant d'Història Moderna en la Universitat Autònoma de Barcelona mentre exercia com a catedràtic d'institut– i per manifestar una voluntat ferma de renovació del panorama historiogràfic heretat de les dècades anteriors. En concret, són conegudes les dues polèmiques que mantingué amb Antoni Rovira i Virgili i Ferran Soldevila el 1935. Acusat pel primer de manca de "sensibilitat catalanesca" arran d'un article en què començava a revisar la consideració clàssica de Ferran el Catòlic com a desballestador del sistema institucional de la Catalunya medieval, Vicens reivindicava la necessitat de substituir el romanticisme nacionalista dels estudis catalans per una història molt més documentada i objectiva: "entre tots heu creat una història de Catalunya falsa en la seva major part, i completament absurda en tractar-se de l'època de la decadència" (Gatell & Soler, 30-56).

En la mateixa línia, quan Soldevila escrigué la seua *Història de Catalunya* (1934-1935), Vicens publicà una ressenya que valorava l'exhaustiva tasca documental feta i la considerava un punt final i d'inici per a la historiografia catalana, però li retreia una concepció nacionalista, marcadament presentista, que dirigia de manera apriorística el discurs i els objectius de l'obra. Fet i fet, Soldevila duia fins als límits, amb un arsenal documental nou, la visió que s'havia anat dibuixant anteriorment, segons la qual el període de creixença i esplendor nacional de Catalunya s'havia produït durant els segles medievals, especialment a partir del XIII, el moment en què les Corts havien fet la seua aparició. Tanmateix, des del 1412, amb la introducció d'una dinastia castellana, havia començat un període de crisi i desnacionalització, agreujat progressivament per la unió amb Castella i els successius atacs contra les llibertats catalanes d'uns monarques castellanistes, que havien acabat per suprimir-les el 1714. Vicens, en canvi, opinava que el regnat de Ferran el Catòlic havia consolidat el sistema institucional català, cosa que

obligava a replantejar les interpretacions realitzades sobre els segles XVI i XVII, tradicionalment vinculats al concepte de decadència.

En aquest sentit, quan Vicens reprengué el seu treball després de la guerra civil possiblement rebé influències d'una petita monografia publicada durant el període republicà, que apuntava en certa manera en la mateixa direcció, ja que afirmava la immanència de *L'esperit del dret públic català* (1932). L'havia escrita Francesc Maspons, qui llavors tenia 60 anys i havia desenrotllat una llarga carrera com a jurista vinculat a la causa catalanista. Procedent del regionalisme tradicionalista i expert en dret històric català arran del descobriment d'una col·lecció de textos de juristes clàssics que havia fet a la Universitat Sancti Spiritus d'Oñati, on havia ensenyat a finals del segle XIX, exercí com a director de l'Oficina d'Estudis Jurídics de la Mancomunitat de Catalunya, des de la qual publicà obres com *Institucions de dret català* (1921) i *Texts de dret català antic* (1922). Aquest càrrec també li valgué l'entrada al comitè assessor de minories nacionals de la Societat de les Nacions i el 1931, en proclamar-se la Segona República, la Generalitat provisional de Catalunya li encomanà un dictamen que legitimés les seues facultats governatives, publicat el febrer de 1932. Aquest any, durant el qual es promulgà l'Estatut d'Autonomia català, Maspons estigué especialment actiu mitjançant la seua candidatura a les eleccions legislatives pel Partit Nacionalista Català, representant del separatisme conservador, i la seua participació en tot un seguit de conferències i escrits, incloent la fundació del setmanari *Clarís*, que seguia i comentava les negociacions de l'Estatut. En aquest context, en què havia de tornar a existir un dret públic català, Maspons redactà l'assaig adés esmentat (sobre la seua figura, en general, vegeu Ucelay de Cal; Armengol; Arbós).

L'objectiu de l'obra era donar testimoni de l'esperit que havia guiat el sistema jurídic de la Catalunya històrica. Al seu parer, influenciat pel tradicionalisme catòlic, l'"esperit català" era un esperit democràtic que havia decaigut davant el "predomini d'una ideologia absolutista", però que havia resistit en l'ànima del poble, ja que, com el cristianisme, era perenne: "el dia en què el cristianisme s'extingís, caurien alhora aquesta civilització i l'esperit català; mentre subsisteixi, tindran la mateixa vitalitat" (Maspons, 87). Per tant, davant els reptes jurídics que es plantejaven a Catalunya de manera imminent reivindicava la "persistència en el mateix esperit", una actitud que tot just aleshores rebutjava, des d'una postura política oposada, el republicà federalista Antoni Rovira i Virgili: "podríem adoptar més coses de la Constitució de Finlàndia, d'Alemanya o de Txecoslovàquia que no pas del *Llibre dels Quatre senyals de la Generalitat de Catalunya*. El tradicionalisme polític és gros error." Amb tot, Rovira no s'estava d'incloure en la mateixa publicació en què afirmava allò una adaptació al català de *Los fueros de Cataluña* (1878) de Coroleu i Pella, que, com hem vist, era una mena de text constitucional d'aparença moderna feta de pedaços del corpus legislatiu català antic (Arbós, 44). Novament, la mirada i la utilització del passat històric català era diferent en funció de la posició ideològica, però tots coincidien a posar-lo en valor i a considerar-lo com un món de "llibertat" –ja fos una llibertat vàlida per al món contemporani o no.

Vicens Vives, com constatarem de seguida, era perfectament conscient d'aquesta dialèctica, però, en tot cas, allò que ens interessa destacar ara són tres aspectes de l'obra de Maspons que pogueren influir-lo. En primer lloc, com indicava en la introducció, el mètode escollit per captar aquell esperit català antic era el "d'aplegar, al volt de conceptes objectius, alguns textos que, relligant-se uns amb altres, delimitin, tant com sigui possible, el sentit amb què el poble que els ha produït els concep" (Maspons, 5). Per tant, de manera similar al que havien fet Coroleu i Pella, Maspons també agafava parts del conjunt de lleis i comentaris jurídics catalans, però en aquesta ocasió no per a

formular una mena de constitució moderna, sinó per tal de discernir els principis pels quals ell pensava que estaven inspirats. La tècnica de *cherry picking* quedava palesa en el moment que reconeixia que únicament havia triat aquells passatges que reforçaven la seua idea, és a dir, que Catalunya havia conformat un Estat constitucional d'esperit democràtic: “resulta que amb facilitat podria hom extreure d'aquestes cites un compendi de doctrina de sentit absolutista” (Maspons, 6). Justificava el seu mètode al·legant que aquestes altres cites eren llocs comuns generals a la literatura de l'època i que, espiritualment, eren “l'antítesi de la concepció catalana.” Al capdavant, Maspons tornava a donar mostra de la vitalitat de la tradició jurídica catalana i l'associava a la idea de llibertat política mitjançant la selecció d'una gran quantitat de cites, que pogueren influir en Vicens.

Un altre dels punts que Maspons revisitava i reforçava amb la seua monografia era la visió de “la llei com a pacte.” Com hem vist, a partir dels textos dels juristes antics que parlaven de “dret paccionat” ja els autors del segle XIX havien destacat la qüestió, però ací era desenvolupada de manera més detallada, mitjançant un apartat específic que insistia a remarcar que el principi segons el qual la llei era un pacte entre l'autoritat i els governats constituïa “un dels més elementals del règim català i una base essencial de la doctrina jurídica.” Aquesta idea es feia central per a Maspons, que considerava que apareixia ja en els Usatges i havia donat origen a les Corts catalanes, nascudes “quan aquestes assemblees encara no existien en cap Estat d'Europa” i que havien estat en funcionament continu, “sense interrupció”, fins al 1714 (Maspons, 30-33). El pacte estava sempre present, ja fóra de manera expressa o tàcita, i era la raó per la qual els monarques estaven limitats i obligats al compliment de les lleis. De fet, en estreta relació amb això, hi havia un tercer aspecte que, si més no, presenta similituds amb la teoria que Vicens exposaria posteriorment. Era la insistència en un “esperit de llibertat” que impregnava totes les accions dels catalans antics, ja que formava part de la seua “ànima col·lectiva”, de la seua “identitat essencial” (Maspons, 14 i 78).

La de Maspons era, en definitiva, una interpretació del passat jurídic i polític català que resseguia la línia tradicionalista de l'escola històrica del Dret, la qual Vicens tractà d'evitar amb les seues aportacions renovadores. Amb tot, una part d'aquest bagatge, així com de l'anterior tradició historiogràfica catalana que hem anat veient fins ací, acabaria per infiltrar-se en la seua concepció del pactisme, segons veurem a continuació.

2. L'elaboració del concepte de “pactisme” per Jaume Vicens Vives i la seua extensió (1950-1972)

La comissió franquista de depuració del magisteri presentà càrrecs contra Jaume Vicens Vives l'agost del 1939, per haver contret matrimoni civil a la Universitat de Barcelona i per haver acceptat un càrrec de director d'institut durant la guerra (sobre la seua figura, vegeu Muñoz i Lloret; Peiró & Pasamar). Finalment fou suspès d'ocupació i sou durant dos anys fins que a començaments del 1943 li fou reassignada una plaça a Baeza, a la província de Jaén. Només s'hi estigué, tanmateix, un any, ja que el 1944 obtingué una baixa per reumatisme que li permeté el retorn a Barcelona, on, mitjançant la intercessió del seu antic mestre Antonio de la Torre, aconseguí una adscripció provisional a l'Institut “Jerónimo Zurita” d'Història del CSIC. L'anà renovant anualment alhora que preparava les oposicions a catedràtic d'Història Moderna, que aconseguí primerament a la Universitat de Saragossa el 1947 i tot seguit a la de Barcelona, el 1948. Fins aquell moment els seus treballs se centraren, d'una banda, en la redacció de manuals d'història universal, obres de divulgació i atlas i síntesi d'història i geografia d'Espanya, i, d'una altra banda, en l'aprofundiment investigador en el segle XV català, sobre el qual publicà *Política del Rey Católico en Cataluña* (1940) i *Historia*

de los remensas en el siglo XV (1945).

Vicens mantingué aquesta doble faceta a partir de la seua arribada a la Universitat de Barcelona, però ara amb unes bases més fermes i una capacitat de projecció historiogràfica molt més gran. No debades el 1949 fundà el Centre d'Estudis Històrics Internacionals en la mateixa Universitat i l'any següent començà a dirigir paral·lelament l'Institut d'Història del CSIC adés esmentat. Continua publicant atles i tractats històrics i geogràfics, així com alguna obra de divulgació, al mateix temps que eixamplà les seues recerques sobre la guerra civil catalana i sobre Ferran el Catòlic, del qual publicà una biografia del seu període com a rei de Sicília i príncep d'Aragó amb què guanyà el premi Luis Vives de 1949 (Vicens Vives 1952a). Mentrimentres, desenvolupà un seminari universitari setmanal, entorn del qual començà a formar-se una nova generació de joves historiadors, amerats de les tendències europees d'història totalitzant que Vicens els transmetia, en plena consonància amb la seua assistència al Congrés Internacional de Ciències Històriques de París del 1950. D'aquest nou conjunt de circumstàncies acabaren sorgint, per un costat, més aprofundiments en el segle XV, com *Juan II de Aragón* (1953) i *Els Trastàmars* (1956), i, per un altre costat, dues monografies de síntesi molt més ambicioses que les fetes anteriorment i amb una intenció clara d'influir sobre la historiografia i la societat: *Aproximación a la Historia de España* (1952b) i *Notícia de Catalunya* (1954).

Va ser en aquestes grans obres de la dècada de 1950 on Vicens utilitzà i desenvolupà el seu concepte de pactisme. Tanmateix, el primer lloc on el podem trobar és un article més breu, del 1951, titulat "Consideraciones sobre la historia de Cataluña en el siglo XV", que degué ser escrit com a mínim un any o dos abans, puix que en un altre del 1950 l'assenyalava ja com a finalitzat i en premsa (Vicens Vives 1950 i 1951). En ell, fent menció expressa dels "intelligible fields of study" d'Arnold J. Toynbee, tractava de superposar àmbits socials, econòmics, polítics i mentals per tal d'explicar l'evolució del segle XV català, des del Compromís de Casp fins a Ferran el Catòlic, passant per la guerra civil. En el mateix any de 1950 el seu deixeble Joan Reglà havia comparat la mateixa visió de Toynbee, procedent dels seus volums *A study of History* (1934-1961), amb l'obra de Fernand Braudel, un fet que palesa que aquella devia ser una argumentació recurrent en els seminaris d'Història de la Universitat de Barcelona (Reglà 1950).

Segons deia Vicens en aquell article escrit entorn del 1950 i publicat el 1951, "la historiografia nacional de corte romàntico" havia esgotat les seues possibilitats i en bona part havia contribuït "a sembrar discordias y abrir abismos, señalando minúsculas divergencias de campanario y tergiversando, en acentuadas inclinaciones de megalomanía, las aportaciones locales al acervo colectivo de la Humanidad" (Vicens Vives 1951, 3). Per tant, en contraposició a aquell particularisme i amb una visió molt més globalitzant, intentava encabir l'exemple històric català en les línies mestres de la civilització europea. Al capdavant, però, sembla que no pogué abstraure's de certs tòpics primordials construïts per la tradició historiogràfica catalana prèvia, sinó que, ans al contrari, malgrat canviar alguns punts de vista, acabà aprofundint-los sota unes noves formes, més modernes.

L'article exposava en primer lloc una panoràmica econòmica i política dels principals grups socials del país: els camperols, preocupats per la qüestió remença, els burgesos, dividits entre l'oligarquia i l'artesanat que reclamava participació en els governs municipals, i els nobles, afeblits en conjunt per les guerres del segle XIV i la progressiva instal·lació a Sardenya i Sicília. Ja ací cridava l'atenció sobre una tendència mercantil de la noblesa catalana que al seu parer oferia molts punts de contacte amb l'anglesa, recollint la tradicional comparació entre Catalunya i Anglaterra, però era en la

segona part de l'article, la dedicada a explicar els orígens de la revolta protagonitzada per la Generalitat i el Consell de Cent de Barcelona el 1462 i les causes del seu fracàs, on Vicens s'endinsava i recreava en els llocs comuns heretats. Primerament, en línia amb el que hem vist elaborar-se durant el segle XIX, especialment en l'obra de Valentí Almirall, associava l'expansionisme mediterrani català a la llibertat i el progrés: “la tradición política catalana repugnaba toda hegemonía mantenida por la opresión militar, económica o idiomática.” Era una manera de fer, impulsada per la ciutat de Barcelona, que “procuró conjugar en un todo armónico las dos palabras, al parecer antitéticas, de imperio y libertad.” Hi tornava a discutir, doncs, com havia passat des de les indicacions de Joan Cortada, la primacia anglesa en la realització d'un imperialisme liberal, federal i promotor del desenvolupament econòmic:

Imperio, para organizar un ámbito geográfico de conformidad con una estructura política y económica provechosa para todos los miembros copartícipes en el sistema; libertad, para garantizar a cada uno de ellos el gobierno propio y el fomento y desarrollo de su personalidad colectiva. En este ejemplo precursor de la alabada fórmula del *Commonwealth* británico en su época de mayor flexibilidad, el historiador no se halla obligado a contemplar solamente unos textos legales o unos escritos políticos que apoyen sus aseveraciones, sino la realidad práctica del ejercicio del poder a lo largo de los quehaceres cotidianos de dos siglos de ininterrumpida expansión marítima (Vicens Vives 1951, 16).

D'una altra banda, aquest esperit col·lectiu no només tenia implicacions en les conquestes catalanes, sinó que també conduïa a una organització política interna equilibrada, en la qual hi havia garanties legals que asseguraven una sèrie de llibertats per a cada grup polític, un sistema que Vicens encunyava per primera vegada amb el nom de “pactismo, fórmula constitucional.” En aquest sentit, hi mostrava una combinació aparentment inestable: per un costat, s'allunyava de les idealitzacions romàntiques i el conceptualitzava teòricament com un instrument de poder de les oligarquies que havia conegut la seua esplendor durant el segle XV, però, per un altre costat, resseguint els passos marcats per la historiografia tradicional, no s'estava de considerar-lo una particularitat precoç dels catalans, anterior a l'experiència anglesa i vinculada al progrés polític. Segons hi deia, el pactisme era fruit, d'una banda, d'unes relacions de poder equilibrades entre el monarca, la noblesa feudal i les corporacions municipals, “como en Inglaterra”, i, d'una altra banda, d'una “doctrina política pactista definida por los grandes escritores franciscanos Lull y Eiximenis y comentada por los jurisconsultos del siglo XV.” Així les coses, era tant un sistema d'organització política com un moviment ideològic, tots dos capitalitzats per les elits per tal de limitar el poder del rei contraposant-hi el de les institucions del país. La principal d'aquestes era la Generalitat, que, com a conseqüència de l'aprofundiment en el pactisme, havia conegut durant el Quatre-cents un auge “como no conoció ningún país de la sociedad occidental hasta tres siglos más tarde.” També el plantejament del “pacto fundamental” entre el rei i el país havia estat molt més precoç a Catalunya, gràcies a Eiximenis: “dos siglos antes que lo abordara el jurisconstitucionalismo europeo.” De fet, la interiorització del pactisme explicava l'actuació de les classes dirigents catalanes tant en el Compromís de Casp del 1412 com en la guerra civil del 1462.

Vicens es demanava –sense cap raó aparent– per què la burgesia de Barcelona, a la mort de Martí l'Humà, no havia tractat d'imposar per la força a la resta de Catalunya i de la Corona un candidat propi que afavorís els seus interessos. Es contestava argumentant que s'havien decantat per una solució mancomunada perquè “el pacto federativo era un valor preexistente e indeclinable desde los tiempos de Jaime el

Conquistador.” A més a més, en triar-se per pacte, el nou monarca hauria de restar especialment obligat a conservar les llibertats. Per això, arran del Compromís de Casp s’havia fet palpable el triomf del pactisme, amb el creixement de les facultats polítiques de la Generalitat. Encara més, això havia estat a la base de la revolta posterior, una “revolució pactista del país contra Juan II”, que era “la primera revolució de tipo moderno” de la societat occidental, puix que, a diferència del feudalisme principesc dominant a les guerres coetànies d’Anglaterra i Nàpols, la burgesia de Barcelona i els seus aliats haurien lluitat per establir un règim d’àmplia participació col·lectiva al si d’una monarquia paccionada. És a dir, haurien tractat d’aprofitar que Joan II havia trencat el pacte constitucional vigent –en apartar el primogènit Carles de Viana de la línia successòria– per tal de dur fins a les darreres conseqüències les seues tesis pactistes i subjugar el poder del rei en benefici de les institucions del país. Tanmateix, haurien fracassat en no atendre les reivindicacions dels camperols remences i el poble menut urbà, que, en conseqüència, donaren suport al rei. Finalment, Ferran el Catòlic hauria procedit a afrontar tots aquests afers solucionant els problemes al camp i la ciutat i contemporitzant amb les elits polítiques a través de reformes en la Generalitat i el Consell de Cent que desequilibraren les relacions de poder en favor de la monarquia, tot i que sense arribar a trencar el sistema pactista (Vicens Vives 1951, 16-20).

Tot plegat, doncs, el pactisme, entès des del punt de vista de la lluita de poders entre el rei i les elits, era per a Vicens la clau explicativa del segle XV català. Això canviava considerablement la visió tradicional de la historiografia catalanista, ja que eliminava l’element nacionalitari en l’anàlisi de les relacions entre la monarquia i els catalans durant aquella centúria. Fins aleshores el Compromís de Casp havia estat vist com l’inici del declivi de Catalunya, en considerar que la tria d’una dinastia castellana havia ocasionat que els reis d’aquesta estirp es mostraren contraris als interessos del país i acabaren unint les Corones d’Aragó i de Castella amb Ferran el Catòlic. Vicens, en canvi, que considerava positiva l’obra d’aquest monarca, limitava a les explicacions polítiques i socials els profunds canvis produïts durant el Quatre-cents. Amb tot, al mateix temps, amb la sistematització de la defensa de les llibertats del país per part de les classes dirigents i dels juristes sota el terme de pactisme, tot i els intents per desvincular-se’n, estava recollint i aprofundint la vella idea que particularitzava els catalans en aspectes polítics. Es bellugava en un difícil equilibri. D’una banda, deixava clar que no calia sublimar el pactisme: “era un instrumento de la aristocracia y del patriciado urbano, los únicos que poseían una teoría para reclamar la libertad del Príncipe y garantizar, de una vez, con la reivindicación de los privilegios y libertades del país, sus posiciones sociales en el campo y la ciudad” (Vicens Vives 1950, 237). Però, d’una altra banda, l’associava a l’ànima dels catalans i considerava que la ponderació, el compromís i el pacte estaven “apegados a la psicología colectiva de Cataluña” (Vicens Vives 1951, 8).

Aquesta dicotomia es faria característica en les consideracions de Vicens sobre el pactisme, tot i que en les publicacions immediatament posteriors no arribà a desenvolupar per complet la qüestió. En qualsevol cas, ja formava part plenament consolidada del discurs de Vicens, com demostra la “sessió científica” que oferí el desembre del 1951 en l’Institut d’Estudis Catalans; en el debat posterior, tant Ferran Soldevila com Enric Bagué li feren sengles comentaris sobre el “pactisme” i la “tradició pactista” (Mercader 1953). D’altra banda, en la primera edició d’*Aproximación a la historia de España* (1952b) en parlava de manera sobreentesa, sense dedicar cap passatge específic a explicar el concepte i aplicant-lo, fonamentalment, al segle XV. En concret, parlava en tres llocs diferents “del ideal «pactista»”, “la teoría pactista” i los “principios pactistas” defensats per l’oligarquia burgesa i nobiliària de Catalunya, amb

un paper important en el Compromís de Casp, la guerra civil i “la política del Cuatrocientos”, tot indicant que “la teoría del gobierno paccionado tan cara a los juristas del siglo XV” encara seria important en la revolta de 1640 (Vicens Vives 1952b, 93, 97, 102 i 127).

Més endavant, en la monografia sobre *Juan II de Aragón* (1953) reiterava –fil per randa en alguns paràgrafs– allò que ja havia formulat en aquell article primigeni del 1951 (Vicens Vives 1953, 170-173). Seria en *Notícia de Catalunya* (1954) on ampliaria considerablement les observacions, amb un apartat sencer i cinc epígrafs diferents: “Polèmica sobre la llibertat medieval”, “El pactisme”, “Concepte clàssic del pactisme”, “Els Trastàmara i el pactisme” i “L’esperit pactista” (Vicens Vives 1954, 107-123, d’on provenen les cites que fem a continuació; val a indicar, d’altra banda, que en una “Breu advertència final” Vicens assenyalava que havia escrit el text “cinc o sis equinoccis” abans, és a dir, durant el 1952, ja que el llibre acabaria publicant-se a finals del 1954).

Al capdavant, continuava mantenint aquella dualitat que rebutjava l’herència rebuda, però, alhora, l’aprofundia en alguns dels seus aspectes principals. Així, el primer que hi feia era criticar explícitament la historiografia anterior per la seua idealització romàntica del passat i assenyalava que l’edat mitjana no havia estat una època de llibertats ni de democràcia, sinó de privilegis, en què la limitació del poder reial provenia d’una organització “en compartiments closos, cada un dels quals es relacionava amb els altres per una xarxa convinguda de garanties mútues.” Els privilegis, a més a més, no eren eterns i immutables, raó per la qual calia atendre a la dinàmica històrica particular de cada època per a comprendre-la: “la vida, com sempre, s’esmunyia per les escaletes de la lletra menuda de les ordinacions.” Tanmateix, acte seguit, valorava el pactisme com un sistema polític avançat a l’altura de l’anglès i, a més a més, el vinculava a una moral col·lectiva dels catalans:

Solament a Anglaterra i a Catalunya el desenvolupament de la institució parlamentària assolí ben aviat un concepte constitucional efectiu, plantejant eficaçment les relacions operants entre l’autoritat i els subjectes, entre el monarca i els seus vassalls. Tant en l’un com en l’altre poble, la intervenció del país en el mecanisme polític de la sobirania es palesà en el control de les quantitats monetàries ofertes al rei i en la vigilància activa de les responsabilitats concretes pel Poder i els seus ministres en l’exercici de llurs funcions i el dreturer compliment de les lleis i constitucions. El fet que les Corts catalanes poguessin plantejar a la reialesa els “greuges” del país –sense la resolució dels quals no hi havia possibilitat ulterior d’acord– ens dona la clara impressió que, des dels primers moments de l’actuació d’aquell organisme, existien uns compromisos morals superiors a la normal mecànica del “et dono i em dones” propi de les Corts i Parlaments medievals. Aitals compromisos no eren més que el reflex de l’esperit pactista prevalent a Catalunya (Vicens Vives 1954, 114).

El pactisme, de fet, tindria les seues arrels en les mateixes condicions de formació de la societat catalana durant el segle IX i, havent-se desenvolupat durant la baixa edat mitjana, s’hauria arribat a incrustar “en el mateix moll de l’os” dels catalans “fins a esdevenir una concepció del món que ha restat insomoguda a través de les vicissituds històriques dels dos darrers segles.” Fins i tot els catalans liberals i carlins del segle XIX haurien aspirat, a la seua manera, a “la realització d’aquest pactisme reclòs, primigeni” i encara els del segle XX continuaven “subscrits a la llei del pacte, que és per damunt de tot, repetim-ho, una llei moral.” En relació amb aquest tarannà pactista del país, Vicens també desenvolupava en un altre apartat la mateixa idea d’“imperi i llibertat” sobre l’expansió catalana, impulsada per la “burgèsia medieval”, que ja havia exposat en

l'article del 1951: "els nostres avantpassats organitzaren la conca occidental de la Mediterrània durant el segle XV amb una idoneïtat i flexibilitat superiors encara a la tan admirada obra de l'esperit anglès modern" (Vicens Vives 1954, 151).

Era, evidentment, el reflex d'una llarga tradició historiogràfica que s'havia anat construint sobre les opinions d'Antoni de Capmany, Joan Cortada, Víctor Balaguer o Valentí Almirall, que també havien remarcat el paper de les elits urbanes com a impulsores del progrés econòmic mercantil i d'una expansió de caire federalista. D'una altra banda, autors de tendència tradicionalista, com Josep Torras i Bages i Francesc Maspons, havien insistit, reinterpretant les dades aportades per Josep Coroleu i Josep Pella, en l'existència d'un esperit col·lectiu català molt vinculat tant al cristianisme com a la idea de pacte, que havia quedat fortament reflectit en les lleis i l'abundant literatura jurídica existent.

De fet, aquests darrers, Torras i Bages i Maspons, eren els únics que Vicens citava explícitament, i hi afegia Francisco Elías de Tejada, aleshores catedràtic de Filosofia del Dret de la Universidad de Salamanca, que, després d'haver-ne escrit un avanç en forma d'article (Elías de Tejada 1948), acabava de publicar *Las doctrinas políticas en la Cataluña medieval* (1950). En aquesta obra analitzava, també des d'un punt de vista tradicionalista, els principis de tipus polític que es podien extraure dels textos de reis, cronistes, teòlegs, escriptors i juristes catalans dels segles XIII al XV i traçava un dibuix aparentment molt semblant al de Vicens:

Con tales elementos: Rey, brazos y Generalitat, la ordenación constitucional de Cataluña alcanzó en el siglo XIV una modernidad que asombra y un sentido de respeto a la libertad humana que bien podemos anhelar en el siglo XX. El equilibrio perfecto y sincrónico de sus factores políticos; la ecuación entre el poder real, los privilegios de la nobleza y los intereses de la naciente burguesía; la presencia de un elevado espíritu patriótico por encima de las cuestiones disputadas; la sensatez de lo pedido y la largueza de lo otorgado; el sentido de la medida que por todas partes asoma hasta en el menor de los detalles; y, más que nada, la admirable armonía con que se coordinan los componentes del sistema, hacen de Cataluña de aquel siglo modelo de ordenaciones políticas que no admite comparación más que con el Aragón contemporáneo y que supera a la Inglaterra de los Eduardos y Enriques, cuyas querellas violentas son síntomas de un desequilibrio que no aparece en la estructura catalana (Elías de Tejada 1950, 28).

Elías de Tejada, de fet, era l'únic autor que Vicens Vives citava en el seu article iniciàtic del 1951 en parlar del pactisme, tot i que ho feia desvinculant-se clarament de les seues reivindicacions tradicionalistes. Per contra, modelava aquella visió des d'un punt de vista historiogràfic fins a crear la noció de pactisme com a clau explicativa de l'esdevenir col·lectiu català. El seu nou concepte, a més a més, era molt ampli i tenia, com hem vist, un doble vessant: per un costat, era tant un sistema d'organització política com una teoria ideològica que s'havien desenvolupat durant uns segles determinats, però també, per un altre costat, era un tret moral i espiritual immanent al poble català.

Ara bé, per què Vicens trià el nom de "pactisme"? Òbviament, perquè posava el pacte al bell mig de les relacions polítiques i socials catalanes, com ja havien assenyalat alguns autors anteriors, especialment Francesc Maspons, que ho havia teoritzat des del punt de vista jurídic –val a indicar, en relació amb açò, que, tot i la seua avançada edat, de vora 80 anys, Maspons encara formà part destacada de la Societat Catalana d'Estudis Jurídics, Econòmics i Socials que es fundà el 1948 com a filial de l'Institut d'Estudis

Catalans i tal vegada Vicens pogué entrar en contacte directe amb ell (Balcells, Izquierdo & Pujol 100-101). Cap d'aquells autors, tanmateix, havia utilitzat mai el mot de "pactisme" i tampoc l'hem trobat en la literatura historiogràfica catalana prèvia. Sí que el trobem, en canvi, en una monografia que Josep Corts Grau, un altre catedràtic de Filosofia del Dret de tendència tradicionalista i catolicista, en aquest cas de la Universitat de València, publicà un poc abans de l'encunyació del terme per part de Vicens. Es tractava de *Los juristas clásicos españoles* (1948), on, d'una banda, atribuïa a Eiximenis la reivindicació de "cierto pactismo entre el príncipe temporal y sus súbditos, con el fin de recortar las pretensiones de aquél y defender las libertades de éstos", i, d'una altra banda, contraposava "las tendencias absolutistas de los protestantes" amb el "pactismo suarezano", de Francisco Suárez, el teòleg i jurista jesuïta de Granada, nascut a mitjan segle XVI (Corts Grau, 26 i 141). En aquest sentit, potser es tracte d'una simple casualitat, però, si més no tot just en aquells anys anteriors a la teorització de Vicens, entre el 1948 i el 1949, es detecta una certa vitalitat del terme "pactismo" per tal de fer referència a les idees del mateix Suárez, possiblement com a conseqüència del text publicat poc abans per Josep Corts Grau. L'utilitzà, per exemple, el falangista Raimundo Fernández-Cuesta (14) en indicar que Francisco Suárez "puede ser considerado casi como un pactista", i també ho féu el frare agustí Mateo Lanseros (219), qui parlava de "la teoría pactista de Suárez."

Per tant, és possible que Vicens Vives manllevés també el mot del manual de Corts Grau, tot i que no tenim cap evidència directa per a confirmar-ho. En qualsevol cas, fos com fos, allò ben cert és que a partir de les obres que ell mateix publicà entre el 1950 i el 1954 el terme "pactisme", aplicat a l'experiència històrica catalana, començà a expandir-se sense deturador. Primerament a través dels seus treballs propis, com *Els Trastàmars* (1956), on insistia i aprofundia en el concepte com "una ideologia i uns instruments de govern" que foren "un model precursor de les actituds que l'Europa occidental sols assoliria més tard" i arbitraren "solucions polítiques primerenques, plantejant als altres pobles d'Europa una sèrie de novetats constitucionals que constitueixen legítim motiu d'orgull" (Vicens Vives 1956, 48). A més a més, hi desenvolupava per complet la seua visió del pactisme com a clau de volta explicativa del segle XV català.

Igualment, també en les segones edicions d'*Aproximación a la historia de España* (1960a) i *Notícia de Catalunya* (1960b) els avanços eren evidents. En la primera obra ja no es limitava a aplicar-lo al Quatre-cents català, sinó que ara, a més a més, feia èmfasi en la diferència històrica, ja des del segle XII, entre el pactisme pluralista de la Corona d'Aragó i l'unitarisme de Castella (Vicens Vives 1960a, 95): "dos concepciones distintas de la organización peninsular, que deberían enfrentarse a lo largo de los siglos." En els comentaris finals que aportava sobre els canvis introduïts en aquella segona edició també indicava que "el desarrollo de la teoría pactista por las Cortes castellanas es mucho más tardío que en Cataluña y no tiene, ni con mucho, la fuerza constitucional que en el Principado." D'una altra banda, continuava aprofundint en el paper del pactisme durant el segle XV amb noves observacions com que el dilema plantejat durant la centúria era "o bien pactismo, hasta las últimas consecuencias de una república aristocrática; o bien, el autoritarismo regio, con el inevitable cortejo de reformas sociales, políticas y administrativas"; al capdavant, en tot cas, Ferran el Catòlic hauria acabat consolidant "el gobierno pactista en Cataluña y la Corona de Aragón" (Vicens Vives 1960a, 217, 129 i 140).

En la segona edició de *Notícia de Catalunya*, per la seua banda, Vicens eixamplava i consolidava la vigència del pactisme com a element històric fins a la Nova Planta. Així, si el 1954 en l'epígraf "L'esperit pactista" considerava que "des del segle XVI el

pactisme féu la viu-viu” i començà a ser vist pels catalans “més com un reducte defensiu que com una versió institucional del seu temperament polític” (Vicens Vives 1954, 121), en l’edició de 1960 canviava el títol per “La supervivència de l’esperit pactista” i modificava el text per tal de refermar la vigència del pactisme fins a la guerra de Successió:

Durant els segles XVI i XVII el pactisme fou l’ossada del constitucionalisme català. Mentre al voltant de Catalunya tot canviava i es removia, els nostres homes romanien aferrats a les lleis que els havien fet poderosos i rics durant els segles medievals. Més enllà discutirem si aquesta actitud fou una errada o no, i si procedia d’una impotència real de maniobra o d’un encarcament sentimental malaltís. Ara només cal referir-nos a la nua realitat: per mantenir aquelles lleis i constitucions i resistir la pressió formidable del cesarisme monàrquic, el pactisme es convertí en una doctrina intocable i sagrada (Vicens Vives 1960b, 117-118).

Hi afegia, a més a més, un altre epígraf titulat “El procés polític del pactisme”, en què insistia en què havia estat consolidat per Ferran el Catòlic a final del segle XV amb la introducció dels virreis i el Consell d’Aragó i que durant el XVII els catalans s’havien acomodat sobre “la ben coneguda jeia del pacte contractual”, per la qual cosa encara havia tingut un paper cabdal en la revolta del 1640 (Vicens Vives 1960b, 176).

En aquests canvis segurament havien influït les investigacions sobre els segles moderns dels seus deixebles, primers usuaris i impulsors del concepte. En relació amb això, a banda de les indicacions realitzades el 1955 pels catedràtics Francisco Elías de Tejada (1955) i Josep Maria Font i Rius (1955) sobre la importància de la teorització pactista acabada de proposar, els qui l’empraren de manera immediata foren els principals alumnes de Vicens, com Joan Reglà en *Els virreis de Catalunya* (1956, 24-25 i 53) i Joan Mercader en *Els capitans generals* (1957, 35 i 57). Especialment el primer, com ja havia fet Vicens per al segle XV en el volum corresponent de la influent *Historia de España* (1964, 637-646) d’Espasa-Calpe –publicat pòstumament–, prenia la contraposició entre la tendència absolutista dels reis i la pactista de les institucions representatives del país com la força motriu que explicava els esdeveniments de l’època moderna. Aquesta visió, constant en la seua obra, seria plasmada en una *Història de Catalunya* en què Reglà (1969, 455 i ss) dedicava un apartat específic a parlar de “Pactisme i autoritarisme.” Com ja havia exposat en una altra influent *Introducción a la historia de España* (Ubieto, Reglà, Jover & Seco Serrano, 240), Reglà considerava que la Monarquia Hispànica havia seguit la tendència europea de camí cap a l’absolutisme fins al 1640, però que en la segona meitat del segle XVII havia representat un cas singular en el context occidental, ja que l’autoritarisme no s’havia acabat d’imposar sobre el pactisme de la Corona d’Aragó, sinó que, per contra, s’havia encetat un període de “neoforalisme” molt particular (Reglà 1972, 33 i ss).

En aquells moments, una vintena d’anys després de la seua concepció, el terme ja s’havia estès per la historiografia espanyola i havia estat incorporat al vocabulari del catalanisme. Els exemples són nombrosos. Per ordre cronològic, per exemple, sabem que entre el 1958 i el 1967 l’empraren historiadors, filòsofs i periodistes com Juan Beneyto (261), José María Lacarra (216), Martí Domínguez (101-102), Francisco Elías de Tejada (1965, 135 i 283) o Santiago Sobrequés (20-22 i 144). També en el camp del catalanisme de seguida començaren a fer-ne ús personalitats tan diverses com l’escriptor Josep Pla (133-136) o l’advocat Pau Roig i Giralt (Paniker, 178), alhora que passà a formar part del nucli d’obres històriques de divulgació, com les de Rafael Tasis (161) i Antoni Ferret (52, 78 i 110). De fet, la influència del concepte no deixaria de créixer, de

manera que, d'una banda, ha estat àmpliament emprat per explicar l'evolució històrica de les societats peninsulars i, d'una altra banda, com hem vist, les mateixes commemoracions nacionals catalanes se sustenten sobre aquella visió. Darrerament, no obstant això, estem assistint a una certa revisió del terme i de la seua utilització.

3. “Pactisme”, “constitucionalisme” o noves vies?

El concepte de pactisme ha fet fortuna en bona part del medievalisme i el modernisme espanyols per tal d'explicar les relacions entre la monarquia i els estaments. A banda de certs treballs que l'han abordat d'una manera teòrica o l'han pres com a eix de determinades investigacions (Legaz *et alii*; J. Sobrequés; Solano; Montagut; Castellano; Péquignot; Catà; Baydal), ha esdevingut una peça clau, en especial, en l'explicació de les revoltes catalanes del 1640 i el 1705 (Fontana 2001; Simon; Torres; Albareda, qui alterna els termes de “pactisme” i “constitucionalisme” com a sinònims). En aquest sentit, val a dir que Vicens Vives (1960b, 119), per contra, considerava que “la generació que farà la guerra del 1705 al 1714” lluitava “per uns altres ideals” diferents al pactisme.

Paral·lelament, en tot cas, alguns autors han cridat l'atenció sobre un possible ús acrític o abusi del concepte i sobre la inconveniència d'emprar un terme distintiu per a un fenomen que, ben lluny del que havia considerat la tradició intel·lectual catalana, ara anem sabent que fou comú a la cultura política europea, tot i que amb concrecions locals diverses. En concret, José Antonio Maravall i Luis González Antón foren els primers a realitzar importants crítiques frontals al concepte de pactisme, mentre que Xavier Gil Pujol tractà d'encabir-lo dins d'una perspectiva global europea, per la qual cosa preferí emprar dos mots de caire més general com “parlamentarisme” i “constitucionalisme.” Així mateix, darrerament hi ha hagut un intens debat sobre les bases i l'adequació d'identificar l'austriacisme de la Guerra de Successió amb les concepcions pactistes (Arrieta 2001 i 2007; Garriga, 2010). Igualment, en els darrers anys també s'han fet avanços considerables en el coneixement de les relacions de poder desenvolupades a Castella des del punt de vista del “contracte polític” (Lorente; Foronda 2007; 2008 i 2011), alhora que ha començat a aplicar-se amb més assiduitat el terme “constitucionalisme” als territoris medievals de la península Ibèrica: per exemple, en el profund estudi de Rafael D. García Pérez sobre la Navarra dels segles moderns o en l'últim Congrés d'Història de la Corona d'Aragó sobre el Compromís de Casp (Falcón), que en el seu títol feia referència explícita al “constitucionalismo”, tot i que molts dels autors que hi participaven continuaren utilitzant el terme de “pactisme” en les seues aportacions. Igualment, un recent col·loqui d'àmbit europeu ha privilegiat el substantiu “constitució” i l'adjectiu “constitucional” a l'hora de referir-se als processos d'organització política i desenrotllament jurídic de les societats occidentals d'Antic Règim (Foronda & Genet).

Acabarà substituint el terme “constitucionalisme” al de “pactisme”, doncs? De manera objectiva seria un avanç historiogràfic comptar amb un terme d'abast general, que pogués ser utilitzat arreu d'Europa i no exclusivament a la península Ibèrica, tot i que tampoc es tracta, exclusivament, d'una qüestió de noms. De fet, a Anglaterra el concepte de “constitutionalism”, procedent de la visió liberal fixada per William Stubbs a final del segle XIX, fa temps que fou severament discutit, segons resumí fa ja una vintena d'anys l'historiador John Watts (1996, 1-17). Hi continuen havent molts autors britànics, en qualsevol cas, que empenen el terme “constitutionalism” per tal de referir-se a les doctrines que defensaven la necessitat d'exercir el poder dins d'uns determinats límits institucionals, com les que en la primera meitat del segle XVII reclamaven una tornada a una “ancient constitution” corrompuda pel poder reial (Lloyd). Però,

independentment d'utilitzar o no els mots "constitution" i "constitutionalism" per a fer referència al sistema dinàmic de regulació política del regne anglès, altres autors tracten de fer un major èmfasi en noves perspectives que revelen les formes socials d'organització i control del poder, com ara el clientelisme o les estretes relacions entre la propietat de la terra i l'acció política (Carpenter; Powell).

Potser aquesta també seria una bona direcció per al cas ibèric: tractar d'observar les relacions polítiques des d'altres angles, més enllà de la dualitat entre "autoritarisme" i "pactisme", que de vegades condueix a una valoració preconcebuda de les fonts. En relació amb això, per a l'època baixmedieval pot resultar especialment interessant la visió oferta per John Watts en l'obra *The Making of Polities: Europe, 1300-1500* (2009), traduïda recentment al castellà com *La formación de los sistemas políticos: Europa (1300-1500)* (2016), en què traça una panoràmica europea segons la qual, més que a una limitació o ampliació del poder reial, durant aquell període s'assistí a un creixement generalitzat de moltíssimes diverses formes de poder col·lectiu: gremial, municipal, eclesiàstic, regnicola, monàrquic, principesc, ducal, comtal, de lligues, etc. En aquell context de desenvolupament múltiple els diversos poders en creixement entraren constantment en conflicte i anaren definint noves formes de relació política en funció de la correlació de forces, la resolució particular de cada conflicte i les mateixes estructures polítiques i socials de cada territori. Des d'aquesta perspectiva, doncs, l'anàlisi, més que en la dualitat entre "pactisme" i "autoritarisme" se centra en el coneixement de les relacions i les estructures concretes de poder de cada lloc sobre una sèrie de bases generals i comunes a tota la societat europea.

En qualsevol cas, l'objectiu d'aquest article no és oferir ara una alternativa teòrica al concepte de "pactisme", sinó mostrar les seues arrels historiogràfiques. Com hem vist, fou un terme creat per Jaume Vicens Vives en la dècada de 1950 mitjançant la reformulació d'idees que la tradició intel·lectual catalana havia anat elaborant de manera prèvia, especialment des de mitjan segle XIX, amb l'aparició de les primeres formes de regionalisme que més tard esdevindrien nacionalistes. La influència tant de liberals de caire progressista i federalista (Víctor Balaguer, Valentí Almirall) com d'altres més moderats (Antoni de Capmany, Joan Cortada, Josep Coroleu, Josep Pella) o de tradicionalistes catòlics (Josep Torras, Francesc Maspons) fou ben palesa en diverses de les idees de Vicens. Tots ells, amb matisos i èmfasis diferents, havien insistit en la particularitat dels aspectes polítics de la història catalana durant els segles premoderns. D'un costat, s'hi havia gaudit d'una llibertat només comparable a la de l'exemple anglès i, a més a més, aquell model s'havia exportat a altres llocs mitjançant una expansió mediterrània de caire civilitzador. D'un altre costat, en aquesta particularitat dels catalans tenia un paper molt important un esperit nacional propi en què el pacte i el respecte a la llei eren fonamentals, com així havia quedat reflectit en la rica i extensa literatura jurídica del passat.

Tots aquests elements passaren a formar part essencial del concepte de "pactisme" encunyat per Vicens entorn de l'any 1950. Al mateix temps, però, es desvinculava explícitament de molts altres aspectes de la historiografia prèvia, de manera que la seua teorització es presentava com una novetat rupturista, encara que, en realitat, mantenia un difícil equilibri entre la tradició heretada i determinats plantejaments innovadors. En primer lloc, deixava clar que les llibertats premodernes no eren les que havien idealitzat els liberals i els tradicionalistes, sinó que responien als interessos de les elits catalanes, cosa que no li impedia, tanmateix, afirmar que aquestes havien actuat de manera realment avançada i particular dins del context europeu. D'una altra banda, parava especial atenció a la dinàmica històrica de les relacions polítiques entre el rei i els estaments en cada període, amb anàlisis profundes d'aspiració globalitzant, però això no

era obstacle per a considerar que, per sota dels esdeveniments concrets, una ànima col·lectiva pròpia guiava l'evolució històrica dels catalans. Finalment, tractava d'eliminar de les interpretacions historiogràfiques els prejudicis nacionalistes contra Castella, però, al capdavant, acabà contribuint a consolidar una contraposició que enfrontava el pactisme català o catalanoaragonès a l'autoritarisme castellà. Els models polítics de la Corona d'Aragó i de Castella eren, indubtablement, molt diferents, però la qualificació de "pactista" del primer, amb un terme propi i distintiu, resulta, si més no, conceptualment distorsionadora en el marc general de la historiografia europea. Potser siga hora, doncs, de donar-hi una solució.

Obres citades

- Albareda, J. *La guerra de Sucesión de España (1700-1714)*. Barcelona: Crítica, 2010.
- Almirall, V. *Lo catalanisme. Motius que'l lligitiman, fonaments científichs y solucions practicas*. Barcelona: Imprenta La Renaixensa, 1886.
- Arbós, X. "Els inicis del dret públic contemporani a Catalunya." *Revista catalana de dret públic* 41 (2010): 21-58.
- Arco, M. del. "Mano a mano. Francisco Maspons Anglasell." *La Vanguardia*, 12 de gener de 1963: 25.
- Armengol, F. "Francesc Maspons i Anglasell. Jurista i home de acció", *Via. Revista del Centre de Estudis Jordi Pujol* 11 (2009): 70-81.
- Arrieta, J. "L'antitesi pactisme-absolutisme durant la guerra de Successió a Catalunya." En J. Albareda (coord.), *Del patriotisme al catalanisme: societat i política (siglos XVI-XIX)*. Girona: Eumo, 2001. 105-128.
- . "Catalunya entre els segles XVII i XVIII: reflexions sobre un canvi." *Revista de Dret Històric Català* 7 (2007): 87-111.
- Aulèstia, A. *Història de Catalunya*. Barcelona: Seguí, 1922 [2^a ed.]. Vol. I.
- Balaguer, V. *Bellezas de la historia de Cataluña*. Barcelona: Imprenta de Narciso Ramírez, 1853.
- . *La libertad constitucional*. Barcelona: Imprenta nueva de Jaime Jepús y Ramon Villegas, 1858.
- . *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. Barcelona: Librería de Salvador Manero, 1860. Vol. I.
- . "De la soberanía nacional y de las Cortes en Cataluña." En V. Balaguer, *Memorias de un constituyente. Estudios históricos y políticos*. Madrid: Librería de Medina y Navarro, 1872.
- Balcells, A., S. Izquierdo & E. Pujol. *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007. Vol. II.
- Bases per a la Constitució Regional Catalana. Manresa, 1892. Organització y mitjans per a l'autonomia. Reus, 1893*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1992.
- Baydal, V. *Guerra, relacions de poder i fiscalitat negociada: Els orígens del contractualisme al regne de València (1238-1330)*. Barcelona/Lleida: Fundació Noguera/Pagès Editors, 2014.
- . "Los orígenes historiográficos del concepto de «pactismo»." *Historia y política* 34 (2015): 269-295.
- Beneyto, J. *Historia de la administración española e hispanoamericana*. Madrid: Aguilar, 1958.
- Bosch, A. *Summari, índex o epítome dels admirables y nobilíssims títols de honor de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya y de les gracies, privilegis, prerrogatiues, preheminiencies, llibertats, è immunitats gosan segons les propries, y naturals lleys*. Perpinyà: Pere Lacavalleria Estamper, 1628.
- Calçada, Miquel. "La commemoració del tricentenari, la força del 1714." *VIA. Revista del Centre de Estudis Jordi Pujol* 21 (2013): 88-95.
- Capmany, Antoni de. *Memorias históricas sobre la marina, el comercio y las artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Madrid: Imprenta de D. Antonio de Sancha, 1779-1792.
- . *Práctica y estilo de celebrar Cortes*. Madrid: Imprenta de don José del Collado, 1821.
- Carpenter, C. *Locality and polity: a study of Warwickshire landed society, 1401-1499*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

- Casas, José María & José María Lacarra. *Aragón: cuatro ensayos*. Saragossa: Banco de Aragón, 1960.
- Castellano, J. L. *Las Cortes de Castilla y su Diputación (1621-1789): entre pactismo y absolutismo*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1990.
- Cattini, G. “Entre el progressisme i el conservadorisme: la reflexió de un intel·lectual catalanista. Els escrits de Josep Coroleu en relació a la qüestió social i religiosa.” *Barcelona. Quaderns de Història* 15 (2009): 135-151.
- Coroleu, J. & J. Pella. *Las Cortes catalanas. Estudio jurídico y comparativo de su organización y reseña analítica de todas sus legislaturas, episodios notables, oratoria y personajes ilustres, con muchos documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón y del Municipio de Barcelona*. Barcelona: Imprenta de la Revista Histórica Latina, 1876.
- . *Los fueros de Cataluña*. Barcelona: Administración San Pablo, 1878.
- Cortada, J. *Historia de España desde los tiempos más remotos hasta 1839*. Barcelona: Imprenta de A. Brusi, 1841.
- . *Cataluña y los catalanes*. Barcelona: Imprenta de Miguel Blanxart, 1860.
- Corts Grau, J. *Los juristas clásicos españoles*. Madrid: Editorial Nacional, 1948.
- Costa, Lluís. *Josep Pella i Forgues i el catalanisme*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1997.
- Cuccu, M. “Víctor Balaguer i Cirera (1824- 1901).” *Retrat* 25 (febrer 2003): 1-31.
- Dolç, M. & J. Reglà. *Història de Catalunya*. Barcelona: Aedos, 1969. Vol. I.
- Domínguez, M. *El tradicionalismo de un republicano. La tradición valentina*. Sevilla: Ediciones Montejurra, 1962. Vol. II.
- Elías de Tejada, F. “El pensamiento político de los juristas catalanes medievales.” *Revista General de Legislación y Jurisprudencia* XVI (juliol-agost 1948): 1-64.
- . *Las doctrinas políticas en la Cataluña medieval*. Barcelona: Aymá, 1950.
- . “Visión de Cataluña.” *Arbor* 30 (1955): 630-633.
- . *Historia del pensamiento político catalán: La Valencia clásica, 1238-1479*. Sevilla: Ediciones Montejurra, 1965. Vol. III.
- Falcón, I. (coord.). *El Compromiso de Caspe (1412), cambios dinásticos y Constitucionalismo en la Corona de Aragón*. Saragossa: Obra Social de Ibercaja, 2013.
- Fernández-Cuesta, R. “Francisco Suárez, jurista.” *Información jurídica* 65 (1948): 1-24.
- Ferret, A. *Compendi d’història de Catalunya*. Barcelona: Bruguera, 1967. Vol. I.
- Font i Rius, J. M. “Las instituciones de la Corona de Aragón en la primera mitad del siglo XV.” En *IV Congreso Historia de la Corona de Aragón*. Palma: Diputación Provincial de Baleares, 1955.
- Fontana, J. “L’altra Renaixença: 1860 i la represa d’una cultura nacional catalana.” En P. Gabriel ed. *Història de la cultura catalana, V: Naturalisme, positivisme i catalanisme, 1860-1890*. Barcelona: Edicions 62, 1994. 15-33.
- . “La guerra de Successió i les Constitucions de Catalunya: una proposta interpretativa.” En J. Albareda coord. *Del patriotisme al catalanisme: societat i política (segles XVI-XIX)*. Girona: Eumo, 2001. 13-30.
- Foronda, F. (coord.). *Du contrat d’alliance au contrat politique: cultures et sociétés politiques dans la péninsule Ibérique de la fin du Moyen Âge*. Tolosa de Llenguadoc: CNRS-Université de Toulouse-Le Mirail, 2007.
- , (coord). *El contrato político en la Corona de Castilla: cultura y sociedad políticas entre los siglos X al XVI*. Madrid: Dikynson, 2008.
- , (coord). *Avant le contrat social: le contrat politique dans l’Occident médiéval, XIIIe-XVe siècle*. París: Publications de la Sorbonne, 2011.

- Foronda, F. & J.-P. Genet (coords.). *Des chartes aux constitutions: Autour de l'idée constitutionnelle en Europe (XIIIe-XVIIe siècles)*. Paris: Publications de la Sorbonne, en premsa.
- Fradera, J. M. "La dificultat de descriure la nació ("regió" i "nació" en la historiografia catalana i internacional)." *Notícia nova de Catalunya*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2005.
- García Pérez, R. D. «*Antes leyes que reyes*». *Cultura jurídica y constitución política en la Edad Moderna (Navarra, 1512-1808)*. Milà, Giuffrè Editore, 2008.
- Garriga, C. A. "Sobre el gobierno de Cataluña bajo el régimen de la Nueva Planta. Ensayo historiográfico." *Anuario de Historia del Derecho Español* 80 (2010): 715-766.
- Gatell, C. & G. Soler. *Amb el corrent de proa. Les vides polítiques de Jaume Vicens Vives*. Barcelona: Quaderns Crema, 2012.
- Gil Pujol, X. *Las claves del absolutismo y el parlamentarismo, 1603-1715*. Barcelona: Planeta, 1991.
- González Antón, L. *Las Cortes en la España del Antiguo Régimen*. Madrid: Siglo XXI, 1989.
- Grau, R. "El pensament històric de la dinastia Bofarull." *Barcelona. Quaderns d'Història* 6 (2002): 121-138.
- Harrington, T. S. "I am a Catalan (Pau Casals a l'ONU)." *Sàpiens* 109 (2011): 26-27.
- Legaz, L. et alii. *El pactismo en la historia de España*. Madrid: Instituto de España, 1980.
- Lanseros, M. *La autoridad civil en Francisco Suárez*. Madrid: Instituto de Estudios Políticos, 1949.
- Lloyd, H. A. "Constitutionalism." En J. H. Burns & M. Goldie eds. *The Cambridge history of political thought, 1450-1700*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. 254-297.
- López Bofill, H. *Constitucionalisme a Catalunya. Preludi de modernitat*. Barcelona: Tria Llibres, 2009.
- Lorente, M. "Algunas reflexiones sobre la suerte de la ¿constitución? Castellana." En B. Aguilera (coord.), *El Derecho en la época del Quijote*. Cizur Menor: Aranzadi, 2006. 81-105.
- Maravall, J. A. *Estado moderno y mentalidad social (siglos XV a XVII)*. Madrid: Revista de Occidente, 1972.
- Maspoms, F. *L'Esperit del dret públic català vist a través dels textos jurídics i la jurisprudència*. Barcelona: Barcino, 1932.
- Mercader, J. "Jaume Vicens Vives. Entorn de Ferran el Catòlic." *Butlletí de la Societat Catalana de Estudis Històrics* 2 (1953): 57.
- . *Els capitans generals: el siglo XVIII*. Barcelona: Teide, 1957.
- Montagut, T. "Pactisme o absolutisme a Catalunya: les grans institucions de govern, s. XV-XVI." *Anuario de estudios medievales* 19 (1989): 669-679.
- Muñoz i Lloret, J. M. *Jaume Vicens i Vives (1910-1960): una biografia intel·lectual*. Barcelona: Edicions 62, 1997.
- Olives, J. "Del pactisme medieval al contractualisme modern." *Finestrelles* 6 (1994): 205-241.
- Paniker, S. *Conversaciones en Cataluña*. Barcelona: Kairós, 1966.
- Peiró, I. & G. Pasamar. *Diccionario Akal de historiadores españoles contemporáneos*, Madrid: Akal, 2002.
- Pella, J. *Llibertats y antich govern de Catalunya*. Barcelona. Llibreria de Francesch Puig, 1905.

- Péquignot, S. "Pouvoir royal et sociétés dans la couronne d'Aragon. Un essai de lecture historiographique (1990-2006)." *En la España medieval* 30 (2007): 381-432.
- Pla, J. *El meu país*. Barcelona: Selecta, 1958.
- Portillo, J. M. *Revolución de nación. Orígenes de la cultura constitucional en España, 1780-1812*. Madrid: Boletín Oficial del Estado - Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2000.
- Powell, E. "After «After McFarlane»: The poverty of patronage and the case for Constitutional History." En D. J. Clayton, R. G. Davies & P. McNiven eds. *Trade, devotion and governance: Papers in later Medieval History*. Dover: Sutton Pub Limited, 1994. 1-16.
- Reglà, J. "Fernand Braudel. «La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe»" *Arbor* XVII-59 (novembre de 1950): 308-310.
- . *Els virreis de Catalunya: els segles XVI i XVII*. Barcelona: Teide, 1956.
- . *Història de Catalunya*. Barcelona: Aedos, 1969. Vol. I.
- . *Història de Catalunya*. Barcelona: Aedos, 1972. Vol. II.
- Roca Vernet, J. "La història en els discursos de nació del liberalisme exaltat del Trienni." *Afers* 62-63 (2009): 217-234.
- Rovira i Virgili, A. *Història nacional de Catalunya*. Barcelona: Edicions Pàtria, 1924. Vol. III.
- Sabaté, F. "Estamentos, soberanía y modelo político en la Cataluña bajomedieval." *Aragón en la Edad Media* 21 (2009): 245-278.
- Serra, E. "Vicens Vives i el pactisme." En À. Casas ed. *Revisió historiogràfica de Jaume Vicens Vives*. Capellades: Galerada, 2010. 135-160.
- Simon, A. *Construccions polítiques i identitats nacionals: Catalunya i els orígens de l'Estat modern espanyol*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.
- Sobrequés, J. *El pactisme a Catalunya, una praxi política en la història del país*, Barcelona: Eclipse Libros, 1982.
- Sobrequés, S. *Historia de España moderna y contemporánea*. Barcelona: Editorial Vicens Vives, 1967.
- Solano, E. *Poder monárquico y Estado pactista (1626-1652): los aragoneses ante la Unión de Armas*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1987.
- Suárez Fernández, L., Á. Canellas & J. Vicens Vives. *Historia de España: Los Trastámaras de Castilla y Aragón en el siglo XV*. Madrid: Espasa-Calpe, 1964.
- Tasis, R. *Barcelona: imatge i història d'una ciutat*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1961.
- Termes, J. *Història del catalanisme fins el 1923*. Barcelona: Pòrtic, 2000.
- Torras i Bages, J. *La tradició catalana*. Barcelona: Estampa La Ilustración, 1892.
- Torres, X. *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2008.
- Toynbee, A. J. *A study of History*. Londres/Nova York/Toronto: Oxford University Press, 1934-1961.
- Ubieto, A., J. Reglà, J. M. Jover & C. Seco Serrano. *Introducción a la historia de España*. Barcelona: Teide, 1963.
- Ucelay da Cal, E. "Ramon Arrufat i Arrufat, aspirant frustrat a intel·lectual orgànic del separatisme català." En R. Arrufat, Macià. *La trajectòria política d'una figura excepcional en un poble que ha perdut la fe*. Juneda: Editorial Fonoll, 2007. 13-63.
- Vicens Vives, J. *Política del Rey Católico en Cataluña*. Barcelona: Destino, 1940.
- . *Historia de los reinos en el siglo XV*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945.

- . "Trayectoria mediterránea del príncipe de Viana (1458-1461)." *Príncipe de Viana* 11 (1950): 211-250.
- . "Consideraciones sobre la historia de Cataluña en el siglo XV." *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita* 1 (1951): 3-22.
- . *Fernando el Católico, Príncipe de Aragón, Rey de Sicilia*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1952a.
- . *Aproximación a la historia de España*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1952b.
- . *Juan II de Aragón (1398-1479). Monarquía y revolución en la España del siglo XV*. Barcelona: Teide, 1953.
- . *Noticia de Cataluña*. Barcelona: Àncora, 1954.
- . *Els Trastàmars: el siglo XV*. Barcelona: Teide, 1956.
- . *Aproximación a la historia de España*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1960a [2ª ed.].
- . *Notícia de Catalunya*, Barcelona: Àncora, 1960b [2ª ed.].
- . *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Ed. Vicens Vives, 2010.
- . *Noticia de Cataluña*. Barcelona: Destino, 2012 [1ª ed. en llibre electrònic].
- . *Notícia de Catalunya*. Barcelona: RBA/La Magrana, 2013.
- Watts, J. *Henry VI and the politics of kingship*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- . *The Making of Polities: Europe, 1300-1500*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- . *La formación de los sistemas políticos: Europa (1300-1500)*. València: Publicacions de la Universitat de València: 2016.